

ARKIVPODDEN

Sexköp i 1800-talets Uppsala – Dokumenten berättar

Medverkande: Jim Hedlund, Kristina Nyberg, Linda Oja, Stefan Nordstrand och Erik Larsson.

[Linda Oja läser]

*Klen och svag och blek om kind,
klädd i linntyg och i stubb,
i en liten skrubbb
på en gammal vind
satt en sjuttonårig tös
på en kistas lock och frös
med ett byltebarn, som grät,
lagt i knät.*

[Spädbarnsgråt tonar ut och följs av musik: Lena Orsa – The World Needs Peace]

Jim Hedlund: Välkommen till Arkivpodden – *dokumenterna berättar*.

Jag heter Jim Hedlund och sitter nu i vår studio på Riksarkivet i Östersund och på länk har jag med mig Kristina Nyberg som är arkivarie på Riksarkivet i Uppsala.

Jag säger hej och välkommen till dig Kristina!

Kristina Nyberg: Hej och tack Jim! Trevligt att få vara med i Arkivpodden!

Jim: Men Kristina, vad var det här för slags inledning? Det lät som en mycket sorglig dikt...

Kristina: Det var en vers ur dikten *En ung mor* av Gustaf Fröding. Och den passar väl in, för i dag ska vi prata om prostitution.

Jim: Oj!

Kristina: Ja, det kommer att handla om männen och kvinnorna som köpte och sålde sex i 1800-talets Uppsala. Vi kommer ta er med till platserna i staden där sexhandeln pågick och kontrollerades. Vi kommer också att stifta bekantskap med bordellmamman Emma Wengelin. Välkomna till Uppsalas "red light district" a la 1800-tal.

Jim: Men oj, oj, oj, Men Kristina - Hur har du fått information om prostitutionen i 1800-talets Uppsala?

Kristina: Genom forskning i arkiven från bland annat polis, sjukvård och domstol har jag och några kollegor försökt få fram en bild av prostitutionen i 1800-talets Uppsala. Det gjorde vi i samband med en utställning som sattes upp för ganska många år sedan. Det som slog oss var att vi i dokumenten möts vi av så mycket fattigdom, död, förakt och veneriska sjukdomar.

Jim: Ja, den här dikten i början gav ju känslan av stort elände.

Kristina: Ja, absolut. Gustaf Fröding såg nog prostitutionens tragiska följder. Han bodde ju under perioder i Uppsala och gick själv till prostituerade. Så dikten stämmer nog ganska väl överens med verkligheten. Den unga mamman överväger senare i samma dikt att ta sitt liv och kväva barnet, men hon ändrar sig. Dikten avslutas så här:

[Linda Oja läser]

*Jag får dra mig fram
genom fattigdom och skam
och den usla karln
får betala för sitt barn.*

Jim: Eländigt värre...

Kristina: Ja, och att få barn utan att vara gift var en skam och ofta var det kvinnor i just den här situationen som tvingades till prostitution av ekonomiska skäl. Oftast fanns det ingen pappa som klev fram och betalade för barnets uppehälle.

Jim: Nej, det kan inte ha varit ett lätt liv för dessa kvinnor.

Hur många prostituerade fanns det i Uppsala vid 1800-talets slut?

Kristina: Det fanns ungefär 140 prostituerade i Uppsala och de finns dokumenterade av polisen i speciella liggare. Här får vi följa dem från det att de började med prostitutionen till slutet, och slutet var oftast döden men några slutade naturligtvis av andra orsaker. Polis och läkare samarbetade för att kontrollera kvinnorna. Det var lagligt att prostituera sig bara på vissa orter och på villkor att kvinnorna kontrollerades noga. Det var även lagligt att köpa sex. Kanske är det också därför Fröding kan skriva om det så pass öppet i sina dikter. Numera är det ju lagligt att sälja sex men inte att köpa.

Jim: Varför behövde de prostituerade kontrolleras när det var tillåtet att sälja sex? Det låter lite dubbelt.

Kristina: Reglementerad prostitution innebar att staten tillät prostitution men höll den under noggrann uppsikt. Polis och läkare samarbetade för att registrera och kontrollera kvinnorna.

Jim: Polisen förstår jag ju, men vad hade läkarna för roll?

Kristina: Det berodde mycket på att syfilisen härjade bland en stor del av befolkningen. Eftersom syfilis är en sexuellt överförbar sjukdom tänkte man väl att om man bara kontrollerade de prostituerade kvinnorna så skulle det hjälpa. Kvinnorna fick därför gå på regelbundna besiktningar. Besiktningsbyrån låg mitt i Uppsala intill domkyrkan i Ekermanska huset på S:t Larsgatan 2. Här registrerades och förhöordes kvinnorna av en polis medan den kroppsliga undersökningen gjordes av en läkare. Det fanns en speciell blankett för besiktningarna.

Det man glömde eller inte ville se var väl att de män som gick till prostituerade sedan smittade sina fruar och att de barn som föddes kunde vara smittade från födseln. Då hjälper det inte att kontrollera 140 kvinnor.

Jim: De prostituerade kvinnorna gick alltså på regelbundna besiktningar. Vad hände när det upptäcktes att de var smittade av någon venerisk sjukdom?

Kristina: De smittade blev inlagda på ett sjukhus som kallades för Kurhuset och som var en del av Akademiska sjukhuset i Uppsala. Här fanns naturligtvis även andra än de prostituerade

inlagda. Vi har t ex hittat ett foto i arkivet från Kurhuset på en man som stolt visar upp sin bara överkropp fylld av tatueringar. På bröstet har han låtit tatuera in en lättklädd kvinna. Annars är det ont om just foton i det här materialet.

Jim: Ja, jag har ju fått en kopia av det fotografiet här. Han ser verkligen nöjd ut trots att han är intagen på Kurhuset. Det är ju ofta på frisyrier och kläder vi kan datera till exempel ett fotografi. Om han inte hade haft en så stor mustasch hade han sett helt modern ut. Själva tatueringen är kanske inte heller helt modern. Kvinnan är klädd i underkläder av äldre snitt, linne med spets och långa lite puffiga underbyxor.

Men tillbaka till Kurhuset. Vad fick patienterna på Kurhuset för behandling mot syfilisen?

Kristina: Man hade ingen bot för syfilis men provade med arsenik- och kvicksilverbehandlingar. Eftersom sjukdomen går i skov trodde man kanske att behandlingarna hjälpte, för då blev de ju till synes friska. Men de smittade även när de inte hade några symptom. Först när kvinnorna friskförklarats fick de börja arbeta igen. Numera finns det antibiotika att ta till.

Det fanns också hela avdelningar på sjukhuset där patienter i slutstadiet av syfilis togs in. I det sista stadiet blir man galen. Sedan dör man.

Jim: Man kan inte säga att det var bättre förr!

Men Kristina fanns det fler regler, än att gå på besiktning, som de prostituerade måste följa?

Kristina: De prostituerade kvinnorna var inte väl sedda i samhället. De fick inte väcka förargelse. Till exempel genom att stanna på allmänna platser och prata med män eller antasta män som gick förbi. Efter klockan tio på kvällen fick de inte gå ut alls och om de skulle resa bort måste de meddela besiktningsbyrån. I sin bostad fick de bara ta emot två personer åt gången och de fick inte släppa in berusade personer. Följde de inte reglerna kunde de bli dömda till straffarbete.

Jim: Det var ord och inga visor! Du sa att de var illa sedda. Hur såg kvinnoidealet ut vid 1800-talets slut?

Kristina: Kvinnorna skulle vara sedliga och hålla på sig. De skulle inte ha sex innan de var gifta och absolut inte få barn innan de hunnit gifta sig. Därför skulle de inte heller umgås på tu man hand med män.

En gift kvinna skulle i första hand vara en god maka och mor. Om det var möjligt skulle kvinnor helst stanna inom hemmets väggar och ta hand om familjen. Det gällde då främst kvinnor från välbärgade familjer, förstås.

Jim: Ja, jag förstår. Hur var det med männen då?

Kristina: Männen gifte sig relativt sent i livet, när de kunde försörja en familj. För män var det accepterat och lagligt att besöka prostituerade och bordeller trots att de prostituerade inte var väl sedda i samhället. Man kan säga att det gav upphov till en marknad där de prostituerade kvinnorna som ofta kom från fattiga förhållanden behövde en inkomst och deras kunder ville och kunde köpa sex. Det fanns helt enkelt många ensamma män och många fattiga kvinnor. Det som eftersöktes var sex från männens sida och försörjning från kvinnornas sida.

Jim: Vilka var de prostituerades kunder? Vet man det? Vilka män köpte sex på den här tiden?

Kristina: Ja, jag nämnde ju Fröding tidigare. Han skrev i en annan dikt att:

[Kalle Retzell läser]

”Jag köpte min kärlek för pengar, för mig var ej annan få, sjung vackert , i skorrande strängar sjung vackert om kärlek ändå.” .

Kristina: År 1889 togs Fröding in på Uppsala Hospital som var ett sinnessjukhus i stadens utkant. I sjukjournalen finns antecknat att Fröding hade samvetsqual för sitt sexualliv. Så här har man skrivit i journalen:

[Stefan Nordstrand läser]

Han påstod: ”att hans så kallade sjelfmordsförsök voro fullt berättigade, då han i sexuellt hänseende lefvat ytterst omoraliskt samt förledt allmänheten genom sina skrifter.”

[Musik: Lena Orsa – The World Needs Peace]

Jim: Fröding hade alltså samvetskval över att han besökt prostituerade och romantiserat prostitutionen i sina dikter. Vilka andra män var det som gick till prostituerade?

Kristina: Alla sorters män, skulle jag säga. I Uppsala var det naturligtvis studenter men också lärare, både ogifta och gifta män, det var arbetare, tjänstemän, soldater, sjömän - ja, till och med poliser.

Jim: Va?!

Kristina: Jovisst. Och vissa ansåg dessutom att det var nyttigt och nödvändigt för män att få utlopp för sin sexualitet på detta sätt.

Jim: När man tänker på prostitution kommer man kanske även att tänka på porr. Fanns någon porr under den här tiden?

Kristina: Det framgår väl inte riktigt i våra arkiv men det är känt att det fanns så kallade franska kort. Korten blev vanliga vid slutet av 1800-talet. Motiven var till en början mest badflickor. Vid sekelskiftet 1900 blev korten ibland mer vågade då franska fotografer tog djärvare bilder. Det är därför det kallas för just franska kort. De franska korten var dåtidens porr.

Jim: Ja, jag har ju fått en kopia av dig av ett så kallat fransk kort, som ni använde i eran utställning.

Kristina: Ja, det visar en ung dam i ganska heltäckande underkläder av dåtidens snitt. Hon liknar faktiskt den tatuering vi pratade om tidigare. Ena axeln är bar. Linnen har hasat ner något. Hon har långa lite puffiga underbyxor, randiga strumpor och kängor. Ena handen håller hon bakom huvudet. Håret är uppsatt och i bakgrunden skymtar vi ett bord och en säng. Ansiktsuttrycket är allvarligt.

Kortet finns inte i våra arkiv. Det sändes år 1901 från Amerika som vykort och finns i privat ägo.

Jim: Om man ser det med dagens ögon, så ser kortet ganska oskyldigt ut.

Men vet man hur de prostituerade kvinnorna i Uppsala klädde sig?

Kristina: Jag antar att många av dem var så fattiga att de använde helt vanliga kläder av enklare snitt. Andra kanske hade mer uppseendeväckande frisyrer eller kläder. En större hatt eller mer färggranna kläder än normen föreskrev.

I tidningen Söndags-Nisse som var ett illustrerat veckoblad för skämt, humor och satir ser vi i nr 38 den 22 september 1887 hur en man tar fel på en kvinna.

[Stefan Nordstrand och Linda Oja]

Han lyfter på hatten och säger: *Tillåter ni min sköna?*

Hon svarar: *Nej, min herre, ni misstar er!*

Han svarar: *Jag ser det; ursäkta!*

Kristina: Det var tydligen inte helt lätt att se vem som var prostituerad eller inte.

Jim: Inte roligt att ta fel och förolämpa personen i fråga! Humor är verkligen något som förändras med tiden. Vilka var då de prostituerade kvinnorna?

[Linda Oja]

Johanna 19 år

Christine 24 år

Emma Kristina 33 år

Lina 27 år

Anna Maria 27 år

Lotten 20 år

Hanna 20 år

Hedda 25 år

Anna Lina 26 år

Tilda 29 år

Malvina 27 år...

Jim: Det här var alltså några exempel på prostituerade i Uppsala?

Kristina: Ja, det var namnen och åldern på några av kvinnorna som registrerats i polisens prostitutionsloggare. Den listan kan naturligtvis göras ännu längre.

Jim: Hur kom det sig att de hamnade i prostitution? Finns det en röd tråd eller mall?

Kristina: De flesta av de prostituerade kvinnorna flyttade in till Uppsala från landsbygden. Majoriteten av dem tillhörde underklassen. De var döttrar till arbetare, hantverkare, statare och torpare. Många av dem hade förlorat en förälder och lämnade hemmet vid 13-14 års ålder för att arbeta. De fick anställning som pigor, tvätterskor, städerskor, sömmerskor eller affärsbiträden. Kvinnorna var oftast i 20-årsåldern när de registrerades som prostituerade för första gången. Då hade de hamnat i en svår ekonomisk situation. De flesta hade redan barn eller väntade barn. Naturligtvis utan att vara gifta. Då var det extra svårt att hitta ett arbete. Att prostituera sig blev en överlevnadsstrategi. Det var den enda utvägen som fanns kvar.

Jim: Tänk att det var den enda utvägen. Att det var så illa.

Kristina: Ja, de var verkligen utsatta. Att få barn utanför äktenskapet var en stor skam. Kvinnorna blev dessutom antagligen avskedade från den anställning de hade när det upptäcktes att de var med barn. Barnafadern som kanske var en student eller till och med arbetsgivaren erkände troligtvis inte faderskapet och hjälpte inte heller till med försörjningen. Det var inget alternativ att återvända till barndomshemmet, eftersom de fattiga förhållandena där gjort att kvinnorna flyttat till Uppsala till att börja med.

Jim: Det här är verkligen eländigt! Fanns det ingen hjälp att få?

Kristina: Jo, Sedlighetsföreningen försökte hjälpa till. De försökte få kvinnorna att sluta prostituera sig. Föreningen leddes av Uppsalabor i höga positioner. Bland annat landshövding Adolf Hamilton och hans fru Agnes.

Föreningen grundade bland annat ett skyddshem för prostituerade, som senare blev Samariterhemmet. Dessutom ordnade de tebjudningar dit de prostituerade bjöds in för att lyssna på präster som höll föredrag.

Jim: Var tebjudningarna populära? Jag kan tänka mig ett visst motstånd mot att gå dit.

Kristina: Haha. Nja, så populära var de kanske inte. Men Sedlighetsföreningen gjorde vad de trodde skulle kunna vara till hjälp. De ville inspirera till ett kyskt liv.

Därför anställde de även manliga tvättbärare för att ersätta de unga flickor som brukade sköta tvättleveranserna. Då skulle flickorna inte riskera att bli förförda. Flera av de prostituerade tituleras sig som tvätterskor.

Jim: Jaha, och jag råkar veta att i Östersund titulerades de som strumpstickerskor.

Kristina: Oj! Det var intressant...

Jim: Ja, det är ju det. Men det där med att män som utförde så kallade kvinnliga sysslor lät ändå ganska modernt.

Kristina: Ja, Sedlighetsföreningen hade en del riktigt moderna tankar. Här kommer ett citat uttalat av folkskoleföreståndaren doktor Magnusson vid Sedlighetsföreningens möte den 24 mars 1880:

[Stefan Nordstrand läser]

Hvar och en i sin stad, hos sig sjef och de sina, måste utbildas den meningen, att arbetarnes döttrar också äro våra medmänniskor. Det finge ej vara en blott fras, utan göras till verklig sanning, att dessa hafva fullt lika rätt till personlig aktning, som andra qvinnor.

Jim: Ja, det där lät ju bra. Då förstår man att överklassen såg ner på de prostituerade och även andra fattiga kvinnor. Man kan hoppas att Magnusson själv levde som han lärde.

Kristina: Verkligen. Här kommer ett annat citat från Sedlighetsföreningens årsmöte den 22 mars 1882. Det är assistent Norrby som gör ett inlägg:

[Linda Oja läser]

En praktiskt viktig anvisning vore det, att gossar redan vande sig att akta sina små systrar och ej tillåtas tala med förakt om dem. På det sättet lära de sig tidigt aktning för qvinnan, och den känsla av barnslig öfvermod, som så ofta visar sig hos gossen, skall vända sig därhän, att han vill blifva en beskyddare för sina små systrar istället för att ringakta dem. Sker detta i barndomen, bör man kunna vänta sann aktning för qvinnan vid mognare år.

[Musik: Lena Orsa – The World Needs Peace]

Jim: Bra tankar där. Jag har ju tidigare arbetat som lärare. Kanske något för dagens skolor att ta efter.

Kristina: Tyvärr har vi inte kommit så långt som man skulle önska. Det har ändå hunnit gå 142 år sedan Sedlighetsföreningens årsmöte 1882. Ordet hora används väl fortfarande som skällsord bland ungdomar i skolan. Oftast uttalat av en kille eller flera killar mot en tjej i samma ålder.

Jim: Du sa tidigare att det fanns bordeller i Uppsala vid 1800-talets slut. Vet man vart de låg?

Kristina: De flesta av bordellerna låg i den östra delen av staden i de fattiga kvarteren bland annat i Svartbäcken. Här är det riktigt fint att bo i dagens Uppsala. Nu har arbetarkvarteren rustat upp och slummen försvunnit. Som exempel kan jag nämna bordellerna på Repslagargatan 11 och 12 som förestods av Bernhardina Snygg. Hela gatan kallades för Tappen.

Jim: Tappen? Fanns det några bordeller som var mer populära eller kända än andra?

Kristina: Ja, här kanske jag är lite fel person att svara, men på Dragarbrunnsgatan 59 låg bordellen 59:an. Den kallades även för Numret och förestods av Emma Wengelin.

På Östra Ågatan 59 låg bordellen Sju helvetes gluggar. Huset hade sju takkupor. Därav namnet.

På Bävans gränd 7 låg bordellen Sjuan eller Kupan

och Skolgatan 43 var mest känd för sina lite äldre prostituerade.

Husen är numera rivna.

Jim: Finns det något mer att berätta om någon av bordellerna i Uppsala och dem som besökte dem?

Kristina: Just Sju helvetes gluggar har bland annat blivit omnämnd i en sång skriven av Gunnar Wennerberg. Han skrev ju så kallade Gluntar. Här kommer vers 8 ur mötet i domtrappan:

[Erik Larsson och Stefan Nordstrand läser]

Magistern: *Mina förslag alltjämt du kuggar;
säg något själv då, om du kan.*

Glunten: *Nå, så må gjort!
Sju helvetes gluggar –
tror du ej det till slut går an?*

Bägge: *Vissa lokaler äro bra infama!*

Kristina: Synonym till infam kan till exempel vara skamlig. Ändå blir det hit Magistern och Glunten går. Magistern försöker som vanligt få med sig Glunten, som är student, till olika nöjeslokaler i Uppsala. När Glunten själv får bestämma väljer han att gå till bordellen Sju helvetes gluggar.

Förebilden till Magistern sägs vara Gunnar Wennerberg själv. Han skrev Gluntarna mellan åren 1847 och 1850.

Att Sju helvetes gluggar var populärt förstår man även om man läser Katedralskolans elevtidningar från tiden. Här skriver de unga männen om oåtkomliga flickor och kvinnorna på bordellerna.

De skriver också om lärarna, att dricka punsch, att vara bakfull, bostadsförhållanden, kortspel och politik.

I huset bredvid det som en gång var bordellen Sju helvetes gluggar ligger numera en bar med namnet Sju himmelska gluggar.

[Ljud av modern biltrafik i en stad]

Kristina: När man idag står på Dragarbrunnsgatan 59 , så ser det ju klart annorlunda ut än när *bordellen 59:an* låg där på Emma Wengelins tid. Idag står det ett ganska modernt bostadshus i gult tegel. Staden förändras. Undrar just om de som bor här idag känner till bordellen 59:an?

Jim: Du nämnde Emma Wengelin. Vem var hon?

Kristina: Hon kallades för Tekla och var en av Uppsalas mest kända prostituerade. Vi har följt henne från vaggan till graven i olika arkivdokument från t ex kyrkan, polisen, domstolen och fängelset. Emma blev bordellmamma på just 59:an.

Jim: Oj oj oj... Var Emma Uppsalabo från början eller var hon inflyttad?

Kristina: Hon var från början en torpardotter från Vänge socken utanför Uppsala. Efternamnet Wengelin kommer från bynamnet Wenge/Vänge där hon föddes. Under Emmas barndom flyttar familjen in till Uppsala där de sedan flyttade runt och bodde på lite olika ställen i staden.

Jim: Vad hände sedan? Hur går det för Emma?

Kristina: När Emma var bara tio år gammal dör hennes pappa. Familjen är fattig och som tonåring tar Emma tjänst. Först hos en byggmästare och därefter hos en skorstensfejare. Sedan arbetade hon på Gahns aseptinfabrik i Uppsala. Här tillverkade man bland annat konserveringsmedel. Senare tillverkade man även tvål och det är kanske det fabriken är mest känd för.

Jim: Men när blev Emma prostituerad då?

Kristina: Emmas äldre syster Charlotta blev 1869 registrerad som prostituerad och året därpå följde Emma i hennes fotspår. Då var hon 22 år gammal. Polisen skrev nu in henne i prostitutionsloggaren och antecknade var hon bodde, hur hon skötte sig och vad besiktningsläkaren skrev om hennes hälsa.

Jim: Det fanns ju inga preventivmedel att tala om. Fick Emma några barn?

Kristina: Våren 1871 får Emma sitt första barn, en dotter som fick namnen Valborg Cecilia. I död-och begravningsboken får vi veta att flickan dog av syfilis vid två månaders ålder. Sommaren 1875 födde Emma sitt andra barn, sonen Fritz Werner. Han levde i nästan två år innan han dog i lunginflammation.

Jim: Åh så tragiskt..

Kristina: Ja, det är ju det. Det måste ha varit en stor sorg för Emma att förlora båda barnen. Och sedan fick hon inga fler. Antagligen hade hon blivit steril av de könssjukdomar som var i omlopp. Det var oftast inte så att de prostituerade fick många barn.

Jim: Emmas första lilla dotter dog av syfilis. Betyder det att Emma också hade syfilis?

Kristina: Ja, det var nog oundvikligt. Vid slutet av året 1872 vårdades Emma för syfilis på Kurhuset. I journalen står det:

[Stefan Nordstrand läser]

”Kan ej uppgifva någonting om sin sjukdom, om hvilken hon ej haft någon aning”.

Kristina: Det var antagligen bäst att låtsas som om hon inget visste eller förstod. Hon kunde ju inte arbeta om hon var smittad.

Jim: Men när öppnar hon bordellen 59:an?

Kristina: Under 1880-talet flyttade Emma till Dragarbrunnsgatan 59 och hos henne samlades många prostituerade kvinnor. Med tiden blev 59:an en av Uppsalas mest omskrivna bordeller. I kyrkböckerna står Emma antecknad som strykerska. Andra prostituerade på bordellen står som tvätterskor och sömmerskor. Flera av dem har utomäktenskapliga barn.

Jim: Och det är nu som Emma blev en så kallad bordellmamma?

Kristina: Det kan man säga och hon specialiserade sig på kunder från universitetet. Bordellen var populär bland både studenter och lärare. I memoarer beskrivs hon som en färgstark person som var socialt begåvad och omhändertagande men hon var också sträng och ytterst noga med vilka hon släppte in på bordellen.

Jim: På vilket sätt tror du att hon var sträng med vilka hon släppte in?

Kristina: Jag antar att hon ville att männen skulle kunna betala, att de inte var för berusade och att de var relativt trevliga mot de prostituerade kvinnorna.

Det sägs också att stamkunderna kunde ha så kallade alias när de gick till bordellen. Här kommer några exempel:

[Läses av Kalle Retzell]

Målaren

Greven av Lenna

Fransmannen

Prydnadsväxten

och Excellensen

Jim: Jag kan nästan se framför mig hur Emma frågade vem det är som knackar på och en man genast svarar Prydnadsväxten och blir insläppt på 59:an. Hur var det med kvinnorna, hade de också alias eller andra namn när de arbetade?

Kristina: Ja, även de prostituerade kvinnorna hade alias. Emma Wengelin kallade sig ju till exempel för Teckla. Kanske var det ett sätt att skilja det egna jaget från rollen som prostituerad. Det kan också tänkas att det ibland var kunderna eller polisen som gav kvinnorna namnen. Polisen har i alla fall antecknat namnen i prostitutionsrullan. Några av namnen är inte direkt charmerande. De kunde kallas för till exempel:

[Linda Oja läser]

Fläskmaja

Domprosten

Kapten enöga

Uppsalapolisen

Stjärnkikaren

Esmeralda

Göteborgs-Emma

Jaquette

Dynghögs-Johanna

Bullmamma

Kur-Emma

Och många fler...

Jim: Det var ju verkligen en del talande och fantasifulla namn.

[Musik: Lena Orsa – The World Needs Peace]

Kristina: Göteborgs-Emma kom troligen från Göteborg, Fläskmaja kanske var fet, D ynghögs-Johanna luktade kanske inte så gott och Kur-Emma hade väl kurerat sig på Kurhuset. Jaquette klingar franskt.

Jim: Det verkar som om bordellen går bra. Är det så?

Kristina: Ja, men under 1890-talet fick Emma problem med polisen. De började bekämpa prostitutionen istället för att hålla den under uppsikt. Emma blir uppkallad till rådhuset vid Stora torget och beskylls för lösdriveri. Det hände också flera andra prostituerade.

Jim: Ja, det här med lösdriverilagens målgrupp är intressant. Ge oss en förklaring.

Kristina: Den som var arbetslös eller saknade bostad kunde bli gripen och dömd för lösdriveri. Straffet kunde bli tvångsarbete. Man skulle enligt lösdriverilagen ha en ”ärlig försörjning”. Men där ingick även alkoholister och prostituerade. Dessa tre grupper ingick i samma lag – lösdriverilagen.

Stadsfiskalen konstaterar att Emma

[Kalle Retzell läser]

”... saknade medel till sitt uppehälle, dels sjelf försörjde sig medelst skörlefnad och dels hos andra befordrade ett sådat lefnadssätt, derigenom att hon , oaktat af Kommissarien erhållit varningar, sedan flera år och fortfarande hos sig inhyste lösaktiga quinnor i den af henne uti gården N: 59 vid Dragarbrunnsgatan förhyrda, af flera rum bestående lägenheten.”

Jim: Vilket högtravande språk. Det här låter inte bra med varningarna. Hur går det för henne?

Kristina: Emma försvarar sig med att hon var tvungen att dela lägenheten med andra för att ha råd med hyran. Stadsfiskalen lät sig inte bevekaskas utan gav henne en officiell varning för

lösdriveri. Gjorde hon sig inom två år skyldig till lösdriveri igen kunde hon sättas i tvåårsarbete på en anstalt.

Jim: Hur gick det sedan?

Kristina: Emma fortsätter som tidigare och polisen fortsätter att varna henne. Hon beskylls för att föra oljud och bete sig störande. Spåren av varningarna syns i rådhusrättens domböcker och i fängelserullorna.

Jim: Oj, hamnade Emma i fängelse till sist?

[Ljud av öl som hälls upp, klirr, kluckande, röster i en "bar"]

Kristina: Under 1890-talet blev Emma straffad med böter och fängelse för olaga ölutskänkning. Sommaren 1894 tillbringade hon en dryg månad på Uppsala länsfängelse. I fångrullan har man noterat hennes signalement.

Jim: Hur såg Emma ut?

Kristina: Vi har tyvärr inget fotografi av henne. Vi vet att de prostituerade i Uppsala skulle lämna sina porträtt till polisen, men de verkar ha försvunnit. Men det står i fångrullan att hon var:

"1,61 m lång, har mörkt hår, gråblå ögon, rak näsa, ovalt ansikte och att hon är ordinärt växt"

Det står också vad hon hade med sig till fängelset:

En "kappa, klädning, 3 underkjolar, yllelif, kalsonger, strumpor, lintyg, hatt, kängor, näsduk, vantar, 4 nycklar, parasoll (Wärde 19.30) Kontant 1 kr"

Jim: Nu börjar vi få en bild av Emma. Hur gick det sedan?

Kristina: Ja nu vet vi att hon ser ganska vanlig ut. Inga särskilda kännetecken anges. Vi vet också att hon är driftig och kan ge svar på tal. Hon verkar inte vara rädd av sig. Vi vet att hon har haft en svår uppväxt där hon tidigt blev faderlös, att hon började prostituera sig i tjugofemårsåldern och att hon som ogift mor förlorade sina två barn i en för tidig död. Vi vet att hon var smittad med syfilis och hon fick sitta i fängelse för olaga ölutskänkning. Vi vet också att hon som prostituerad kallade sig för Teckla.

Som svar på din tidigare fråga kan jag säga att bordellrörelsen verkar ha lönat sig väl. Våren 1892 hade Emma köpt fastigheten på Dragarbrunnsgatan 59. Tidigare hade hon ju hyrt den. Köpesumman var 5 300 kronor. I fångrullan 1894 har hon nu beteckningen "*Gårdsägarinna*". Kanske köpte hon gården för att inte bli beskylld för lösdriveri. Den som ägde en fast egendom riskerade inte så lätt att betraktas som lösdriverare. Tillstånd att sälja öl fick hon trots detta inte. Hon hade ingen "*ärlig försörjning*". Det gjorde att Emma upprepade gånger fick sitta av ett straff i Uppsala länsfängelse. Om hon kunde välja gjorde hon det under sommaren när studenterna åkt hem.

Jim: Innebar fastighetsköpet att Emma blev bättre ansedd eller hjälpte det inte? Hon fick ju inte utskänkningstillstånd.

Kristina: Som jag sa tidigare tituleras hon nu som Gårdsägarinna. Det gäller i kyrkböcker, folkräkningar, fångrullor och domstolshandlingar. Men hur människor runt omkring henne såg på henne vet vi inte. Kanske hjälpte det inte anseendet att hon nu var gårdsägarinna. Det kan nog hända att hon var ökad i Uppsala.

Jim: Ja, det är väl ganska troligt. En helt annan fråga: Hur stort var Uppsala vid den här tiden?

Kristina: Uppsala var med dagens mått ingen stor stad på den här tiden. Jag har hittat uppgifter om att kring 1850 hade staden knappt 7000 invånare. Men vid 1800-talets slut hade befolkningen ökat till drygt 22 000 invånare. Befolkningen ökade på grund av industrialiseringen och det var då områden som till exempel Svartbäcken växte fram. Här bodde fattiga arbetare och här hittar vi som sagt även många prostituerade.

Jim: Hur länge arbetade Emma själv som prostituerad eller bordellmamma?

Kristina: Det sista som står om Emma i prostitutionsliggaren är att hon 1898 befriades från besiktningsplikt. Då var hon femtio år gammal. Kanske hade hon slutat arbeta aktivt som prostituerad vid det här laget eller också ansåg besiktningsbyrån att hon nu var för gammal och att det inte längre behövdes några besiktningar.

Jim: Hur länge fanns bordellen 59:an kvar?

Kristina: Under 1890-talet hade det ena efter det andra av Uppsalas så kallade "osedlighetsnästen" stängts av polisen. Emmas bordell var den sista som fanns kvar. Sommaren 1901 var det så 59:ans tur att gå i graven efter initiativ från stadens polismästare.

Jim: Vad gjorde Emma efter att bordellen lagts ner? Pensionerade hon sig nu?

Kristina: Emma flyttade 1902 till Stockholm men ägde även fortsättningsvis en fastighet i Uppsala. Men hon bytte huset på Dragarbrunnsgatan 59 mot en fastighet på Vretgränd 16. Kanske ville hon inte längre förknippas med bordellen och verksamheten där.

Jim: Emma verkar ha fått ett ganska långt liv trots många umbäranden. Hur länge levde hon?

Kristina: Ja, tillskillnad från de flesta av de prostituerade fick Emma ett ganska långt liv. Hon avled 1913 i tuberkulos, 64 år gammal.

Jim: Det var nog en ganska hög ålder med tanke på levnadsomständigheterna. Vet du var hon blev begravd?

Kristina: Emma Wengelin begravdes på Uppsala gamla kyrkogård. Graven finns inte längre kvar men låg i kvarter fem på kyrkogården.

Jim: Har du hittat någon bouppteckning efter henne? Hon kan ju inte ha varit helt barskrapad?

Kristina: Av hennes bouppteckning framgår att hon efterlämnade en egendom värd drygt 10 000 kronor. Det skulle kanske motsvara omkring en halv miljon kronor i dagens penningvärde.

Jim: Var det något som stod ut i Emmas bouppteckning förutom att hon faktiskt blivit ganska rik på sin verksamhet.

Kristina: Hon ägde några guldsmycken och några föremål i nysilver, husgeråd, möbler, gångkläder och sängkläder men annars är det väl som sagt fastigheterna i Uppsala och Stockholm som sticker ut. Gården N.16 på Wretgränd i Uppsala och lägenheterna N: 28 A och B på S:t Paulsgatan i Stockholm som bestod av två rum och kök samt tillhörande uthus. Emma och hennes äldre syster Johanna hade skrivit ett ömsesidigt testamente. Enligt testamentet ärvde nu Johanna all Emmas egendom.

Jim: Vi har vi inte hört talas om Johanna tidigare. Vad hade hon arbetat med? Var hon också prostituerad?

Kristina: Nej, hon hade i många år varit anställd som husjungfru hos en bruksägarfamilj i Bladåker. Arvet efter systemen innebar kanske att hon nu vid 68 års ålder kunde få en mer behaglig ålderdom.

Jim: Har ni fått fram något mer kring Emmas död?

Kristina: Vi har hittat dödsannonsen som var införd i Svenska Dagbladet. Den innehöll följande dikt:

[Linda Oja läser]

"Hon är ej död, hon sover blott,

Sitt huvud har hon lutat

Så stilla mot sitt örngott

Och dagens möda slutat.

Sin aftonbön ännu hon bad

Och somnade så trygg och glad."

[Musik: Lena Orsa – The World Needs Peace]

Jim: Det låter som att Emma hade en gudstro trots allt eller också avspeglar den här versen systemns tro.

Kristina: Ja, Emma levde ju på många sätt ett hårt och slitsamt liv. En del av hennes styrka kan ha kommit ur sammanhållningen inom familjen.

Jim: Så de hade de i alla fall?

Kristina: Javisst. Emma och hennes närmaste verkar ha hållit ihop och hjälpt varandra så gott de kunde. Som ung bodde både Emma och hennes utomäktenskapliga barn hos Emmas mamma. I födelse- och dopböckerna ser man att systrarna ställde upp som dopvittnen åt varandras barn.

Jim: Det är skönt att höra att hon hade sin familj. Att de inte försköt henne eller tog avstånd från henne. Det kändes ett tag som om hon var väldigt ensam.

Kristina: Nej, systrarna tog hand om varandra. När systemen Charlotta dog 1886 tog Emma ansvar för att det skuldtyngda dödsboet upptecknades som det skulle. Emma och systemen Johanna testamenterade ju också sin egendom till varandra och det var som sagt Johanna som såg till att Emmas dödsbo blev upptecknat.

Jim: Nu känns det nästan som om vi fått lära känna Emma lite grann.

Arkiv är verkligen historia på riktigt!

Kristina: Ja absolut. Teckla var inte bara en prostituerad. Hon var också människan Emma Wengelin. Spåren av henne finns på många ställen, bland annat i arkiven. Genom att pussla ihop delarna kan vi göra oss en bild av henne och hennes liv. Hon levde i en tid som på många sätt är annorlunda än vår, men hur mycket är det egentligen som skiljer oss åt?

Jim: Det har du rätt i. Har du något lästips för den som vill läsa något på samma tema?

Kristina: Ola Larsmos bok *Jag vill inte tjäna* utspelar sig i 1880-talets Uppsala. Stadsläkaren ska ha uppsikt över stadens offentliga kvinnor. En gång i veckan undersöker han dem. När en av de unga kvinnorna väddar till honom om hjälp går han över en gräns.

Jim: Det låter som en intressant bok.

Jag tycker att vi fick också med oss fler olika dimensioner idag i vårt poddavsnitt - om prostitutionen i Uppsala vid 1800-talets slut.

Kristina: Ja, så är det ju. Arkivhandlingarna om prostitutionen innehåller mycket fattigdom, förakt, könssjukdomar, död och annat elände.

Jim: Men sedan skymtar ju även starka kvinnor förbi, till exempel Emma Wengelin.

Och det här ger ju oss en hel del att tänka på också när det gäller vår egen tid. Här framgår det tydligt hur man genom forskning i arkiv kan ta reda på väldigt mycket om människorna som levat här före oss.

Vi måste tyvärr avrunda här, men först måste du berätta vart i arkiven man kan hitta sådan här uppgifter.

Kristina: Information om Emma Wengelin och de övriga prostituerade kan man bland annat hitta i Uppsalapolisens arkiv och deras liggare över prostitutionen. Här finns även lösdrivarprotokoll. Sedan har vi tittat i domböcker från Uppsala rådhusrätt och magistrat och fångrullor från Länsfängelset i Uppsala. När det gäller fastigheter är det lagfartsprotokollen i Uppsala rådhusrätt och magistrats arkiv som gäller. De kyrkliga församlingarnas husförhörslängder har också varit till god hjälp för att kartlägga Emma Wengelins liv och leverne. Personforskning helt enkelt. Här kommer även bouppteckningar in. Dem har vi också hittat i Uppsala rådhusrätt och magistrats arkiv. Sedlighetsföreningens protokoll finns i Uppsala domkyrkoförsamlings arkiv och sedan har vi ju sjukhusarkiven till exempel Uppsala Hospital och asyl. Man får lägga ett pussel helt enkelt.

Jag hoppas att ni har uppskattat dagens poddavsnitt och ni är så klart varmt välkomna till Riksarkivet i Uppsala för att själva botanisera i arkivmaterialet!

Jim: Tusen tack för idag Kristina Nyberg från Riksarkivet i Uppsala. Det här var verkligen intressant...

Kristina: Tack själv! Det var trevligt att få vara med i Arkivpodden, så här på länk från Uppsala!

Jim: ... Ja, teknikens under. Och du är givetvis välkommen att podda med oss igen Kristina.

Och tack till alla er som lyssnat!

Fortsätt gärna att följa oss. Det kommer snart fler intressanta arkivpoddar.

Klart slut från arkivstudion, och Riksarkivet i Östersund.